

УДК 349.2

МОТРИЧ А.І.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

У статті досліджено історико-правові основи становлення та розвитку правового регулювання повної матеріальної відповідальності працівників. Проаналізовано нормативно-правові акти, що визначали повну матеріальну відповідальність. Надано правову характеристику нормативно-правових актів, що сприяли виникненню повної матеріальної відповідальності працівників. З'ясовано значення відповідних нормативно-правових актів для сучасного трудового законодавства.

Ключові слова: повна матеріальна відповідальність, працівник, становлення та розвиток, правове регулювання.

В статье исследованы историко-правовые основы становления и развития правового регулирования полной материальной ответственности работников. Проанализированы нормативно-правовые акты, определявшие полную материальную ответственность. Дана правовая характеристика нормативно-правовых актов, которые способствовали возникновению полной материальной ответственности работников. Выяснено значение соответствующих нормативно-правовых актов для современного трудового законодательства.

Ключевые слова: полная материальная ответственность, работник, становление и развитие, правовое регулирование.

The article examines the historical and legal bases of formation and development of legal regulation of full liability of workers. Analyzed regulations, determines the total liability. Dana legal characteristic of normative-legal acts, which contributed to the full liability of workers. Find out the relevant legal acts for the modern labor legislation.

Key words: full liability, worker formation and development, legal regulation.

Вступ. Здобувши незалежність та суверенність, Україна як новостворена держава постала перед необхідністю розвитку власного законодавства, яке б враховувало всі особливості національного менталітету та було б дієвим у частині регулювання всіх правовідносин. Із розпадом радянського союзу в спадщину нашій країні залишилась нормативно-правова база, що була розроблена в умовах соціального комунізму. Тому відповідних змін потребує і правове регулювання повної матеріальної відповідальності працівника. Наразі питання розгляду, вивчення та аналізу історико-правових основ становлення та розвитку правового регулювання такого виду матеріальної відповідальності є пріоритетом вітчизняної науки.

Постановка завдання. Питанням матеріальної відповідальності присвячені праці таких вчених-трудоників: М.Й. Бару, О.Т. Барабаша, Е.С. Белінського, В.С. Венедиктова, М.І. Данченка, І.В. Зуб, Д.О. Карпенко, Є.О. Кленова, Р.З. Лівшиця, В.Г. Малова, А.Р. Мацюка, В.І. Нікітінського, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, А.В. П'ятакова, В.Г. Ротань, З.К. Симорота, В.М. Смирнова, П.Р. Стависького, М.П. Стадник, Л.О. Сироватської, Г.І. Чанишевої.

Метою статті є дослідження історико-правових основ становлення та розвитку правового регулювання повної матеріальної відповідальності працівників.

Результати дослідження. Так, у сучасних умовах розвитку української держави, коли старі ціннісні орієнтири вже не працюють, а нові недостатньо сформулювалися, необхідні такі норми трудового законодавства, зокрема й норми юридичної відповідальності, які б повноцінно регулювали матеріальну відповідальність працівників з урахуванням вимог сьогодення, з урахуванням тих постійних змін, що відбуваються в трудових правовідносинах. Не лишається поза увагою і повна матеріальна відповідальність працівників як один із різновидів матеріальної відповідальності. Адже, вступаючи в трудові правовідносини з роботодавцем, працівник укладає договір про повну матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну його діями чи бездіяльністю. Відтак, як відзначає Т.І. Ревущий, дослідження становлення та розвитку інституту правового регулювання повної матеріальної відповідальності працівників у трудовому праві України в історико-правовому аспекті пов'язано з прагненням, щоб позитивний досвід минулих років належною мірою був відображений у сучасному

законодавстві. При цьому, на думку вченого, важливим кроком у реформуванні трудового законодавства є підготовка проекту нового Трудового кодексу України, який покликаний удосконалити існуючі норми і розробити нові ідеї розвитку правовідносин у сфері трудового права, важливим інститутом якого є матеріальна відповідальність сторін трудового договору [1, с. 120]. На нашу думку, позиція Т.І. Ревуцького є досить правильною. Адже саме здобутки трудового законодавства у сфері матеріальної відповідальності мають бути враховані в Проекті Трудового кодексу України, що дозволить виключити всі прогалини в регулюванні матеріальної відповідальності працівників.

Історія розвитку трудового законодавства в цілому і трудового законодавства, яке регулює повну матеріальну відповідальність працівників, зокрема свідчить, що для останнього характерні як спільні із загальним законодавством, так і самостійні етапи розвитку. Важливим є визначення етапів та дослідження особливостей розвитку законодавства про повну матеріальну відповідальність працівника як однієї із сторін трудових правовідносин [2, с. 234]. Таке дослідження дасть змогу прослідкувати становлення повної матеріальної відповідальності та її розвиток в умовах сьогодення, а також визначити умови та підстави притягнення до такої відповідальності, без порушення при цьому прав та свобод обох сторін трудових правовідносин.

Так, за історіографічними джерелами можна стверджувати, що правове регулювання повної матеріальної відповідальності працівників має багатовіковий період розвитку, витoki якого беруть свій початок ще з кінця XIX століття. Зокрема, вперше повна матеріальна відповідальність працівників, як вид матеріальної відповідальності, була закріплена в постанові ЦВК та РНК СРСР від 12 червня 1929 року «Про майнову відповідальність робітників і службовців за збитки, заподіяні ними наймачам», яка на сьогодні втратила чинність. Зокрема, відповідно до правових приписів указаної Постанови робітники і службовці несли майнову відповідальність перед наймачем за заподіяний останньому збиток у межах повного розміру збитку в наступних випадках: а) коли збиток заподіяний діями працівника, що містять ознаки діянь, що переслідуються в кримінальному порядку; б) коли спеціальними законами на працівника покладена повна або підвищена, в порівнянні з вказаною межею, майнова відповідальність за збиток, заподіяний наймачеві при виконанні службових обов'язків; в) коли між працівником і наймачем є особливий письмовий договір про прийняття на себе працівником повної або підвищеної, в порівнянні з вказаною межею, майнової відповідальності за недостачу більше передбаченої норми цінностей, переданих під відповідальність працівника для зберігання або інших цілей; г) коли збиток заподіяний не під час виконання службових обов'язків [3, с. 367]. Аналізуючи дану постанову, варто зауважити, що вже у 1929 році було закріплено основи правового регулювання повної матеріальної відповідальності працівників, серед яких – обов'язковість укладання письмового договору, а також заподіяння шкоди поза службовими обов'язками.

Удосконалення правових норм про повну матеріальну відповідальність працівників було пов'язано з постановою ЦВК і РНК СРСР від 27 травня 1932 «Про майнову відповідальність працівників за матеріали та вироби і за майно підприємства чи установи, видане в користування працівникам» та Інструкцією НКТ СРСР 1 червня 1932 р. № 96, яка конкретизувала вказану постанову і давала більш чіткіші уявлення про повну матеріальну відповідальність як один із видів матеріальної відповідальності. Разом із цим було прийнято й ряд інших нормативних актів, котрі, хоча й нечітко, але регламентували окремі положення про повну матеріальну відповідальність.

Також норми, які створювали умови для ефективного правового регулювання повної матеріальної відповідальності працівників, містив Кодекс законів про працю 1971 року, де в ст. 134 закріплено, що відповідно до законодавства Союзу РСР робітники і службовці несуть матеріальну відповідальність у повному розмірі шкоди, заподіяної підприємству, установі чи організації у випадках: 1) коли шкода виникла через вчинки працівника, що мають ознаки дій, переслідуваних кримінальним порядком; 2) коли спеціальними законами на працівника покладено повну матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації при виконанні службових обов'язків; 3) коли між працівником, що займає посаду, пов'язану з обслуговуванням грошових або товарних цінностей і зазначену в переліку, затверджуваному у встановленому законом порядку, і підприємством, установою, організацією укладено письмовий договір про те, що працівник бере на себе повну матеріальну відповідальність за нестачу понад передбачені норми цінностей, переданих під відповідальність працівника для зберігання або для інших цілей; 4) якщо шкода заподіяна робітником або службовцем не при виконанні трудових обов'язків [4].

З 1971 року по 2016 рік Кодекс законів про працю України зазнав суттєвих змін, за цей період неодноразово вносились зміни, також і у сфері матеріальної відповідальності працівників. Було введено до випадків притягнення працівника до повної матеріальної відповідальності пункт про перелік посад. Ця норма, в першу чергу, була спрямована на захист прав та свобод працівників, адже було чітко встановлено, на яку особу може покладатись повна матеріальна відповідальність, а на яку – ні.

Ще одним нормативним документом, який закріплював правове регулювання повної матеріальної відповідальності працівників, був Указ Президії ВР СРСР № 4 204-IX від 13 липня 1976 «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність робітників і службовців за шкоду, заподіяну

підприємству, установі, організації», де в пункті 10 зазначено, що робітники і службовці несуть матеріальну відповідальність у повному розмірі шкоди, заподіяної з їх вини підприємству, установі, організації, в наступних випадках: 1) коли між працівником і підприємством, установою, організацією укладено письмовий договір про прийняття на себе працівником повної матеріальної відповідальності за незабезпечення збереження майна та інших цінностей, переданих йому для зберігання або інших цілей; 2) коли майно та інші цінності були одержані працівником під звіт за разовою довіреністю або за іншими разовими документами; 3) коли шкоди завдано діями працівника, які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку; 4) коли шкоди завдано працівником, який перебував у нетверезому стані; 5) коли шкоди завдано недостатньою, умисним знищенням або умисним псуванням матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), у тому числі при їх виготовленні, а також інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих підприємством, установою, організацією працівникові в користування; 6) коли відповідно до законодавства Союзу РСР на працівника покладено повну матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації при виконанні трудових обов'язків; 7) коли шкоди завдано не при виконанні трудових обов'язків [5].

Наступним нормативно-правовим документом, що регламентує повну матеріальну відповідальність працівників, є постанова Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 28 грудня 1977 № 447/24 «Про затвердження Переліку посад і робіт, які замінюються або виконуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення збереження цінностей, переданих їм для зберігання, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування в процесі виробництва», якою затверджено перелік посад і робіт, які замінюються або виконуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність [6]. Отже, із прийняттям вказаного нормативно-правового акту було зроблено ще один крок на шляху до удосконалення законодавства про повну матеріальну відповідальність працівника.

Перелік підстав для притягнення до повної матеріальної відповідальності було змінено в 1991 році, коли законодавець закріпив ширші можливості притягнення працівників до повної чи обмеженої відповідальності і дав чіткі уявлення про підстави та умови притягнення до вказаних видів матеріальної відповідальності. Підсумком всього було прийняття Закону України «Про внесення змін і доповнень, що стосуються розгляду індивідуальних трудових спорів, до Кодексу законів про працю Української РСР та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів» від 18 лютого 1992 року та прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Висновки. Отже, розглянувши питання історико-правових основ становлення та розвитку правового регулювання повної матеріальної відповідальності працівників, варто зробити наступні висновки. Так, першим поштовхом для розвитку правового регулювання повної матеріальної відповідальності працівників послугувало виникнення поодиноких випадків халатності та безвідповідального відношення до роботи та знарядь праці з боку працівників, а відтак і необхідності застосування дисциплінарних мір впливу на таких осіб. Подальші етапи тільки розширювали та систематизували весь юридично-нормативний комплекс правового регулювання повної матеріальної відповідальності, забезпечуючи працівників та роботодавців відповідними правами та обов'язками. Наразі Україна перебуває на завершальному етапі розвитку інституту повної матеріальної відповідальності, адже найближчим часом на зміну морально застарілому Кодексу законів про працю повинен бути прийнятий Трудовий кодекс України. Проте чи принесе це якісні структурні позитивні зміни в трудове законодавство незалежної України, – питання залишається відкритим.

Список використаних джерел:

1. Ревуцький Т.І. Становлення і розвиток законодавства про матеріальну відповідальність в Україні / Т.І. Ревуцький // Науково-інформаційний вісник. – 2015. – № 12. – С. 120–126.
2. Смирнов О.В. Трудовое право / О.В. Смирнов. – М. : Статіс+ЛТД, 1996. – 484 с.
3. Каринский С.С. Материальная ответственность рабочих и служащих по советскому трудовому праву / С.С. Каринский. – М. : Госюриздат, 1955. – 243 с.
4. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
5. Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність робітників і службовців за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації: Указ Президії ВР СРСР № 4 204-IX від 13 липня 1976 // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1976 р. – № 29. – С. 427.
6. Про затвердження Переліку посад і робіт, які замінюються або виконуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення збереження цінностей, переданих їм для зберігання, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування в процесі виробництва: постанова Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 28 грудня 1977 № 447/24 // Баланс-Бюджет. – 2008 р. – № 43. – С. 21.